

Розділ 2

Проблеми визначення об'єктів інноваційної діяльності

2.1. Об'єкти інноваційної діяльності: загальна характеристика, види, ознаки

Незважаючи на досить поширене останнім часом обговорення шляхів та засобів інноваційного розвитку для України, проведення досліджень у різних галузях науки за тематикою, пов'язаною зі здійсненням та стимулюванням інноваційної діяльності, а також залучення до обговорення зазначених проблем широких верств населення, досі на законодавчому рівні не набули чіткого розмежування такі вихідні для інноваційної сфери поняття, як об'єкт інтелектуальної власності, результати науково-дослідних робіт, інновація, інноваційний продукт, інноваційна продукція, а на теоретичному рівні наявні лише перші дослідження їхнього співвідношення.

Відповідно до міжнародних стандартів інновація визначається як кінцевий результат інноваційної діяльності, що втілюється у вигляді нового

або вдосконаленого продукту, впровадженого на ринку, нового або ж удосконаленого технологічного процесу, що використовується в практичній діяльності, чи в новому підході до соціальних послуг²³⁴.

До інновацій часто відносять дуже широке коло об'єктів. Наприклад, С. С. Стеченко до інновацій включає: нові думки, способи поведінки або предмети, що якісно відрізняються від попередніх форм; активну чи пасивну зміну певної системи щодо навколишнього середовища; застосування нових технологічних знань; процес створення і впровадження нововведення та використання його кінцевих результатів; позитивну, прогресивну позицію, тобто ідею, діяльність або матеріальний об'єкт, що є новими для організаційної системи, яка їх використовує; будь-яке нововведення з чіткою орієнтацією на кінцевий результат прикладного характеру (задоволення певних потреб); об'єкт, що впроваджений у виробництво в результаті зробленого відкриття, якісно відмінного від попереднього аналогу; втілення нових форм організації праці та управління, що охоплює не тільки окреме підприємство, а й їх сукупність, галузь²³⁵.

Таке визначення поняття «інновації», на наш погляд, є досить широким і не дає можливості виділити інновації серед звичайних продуктів. Фактично будь-який об'єкт за такого розуміння може розглядатися як інновація, бо за умов ринкової економіки та вільної конкуренції кожний товар, робота, послуга повинні характеризуватися певними перевагами над аналогічною продукцією для того, щоб користуватися попитом, що може тлумачитися як результат певної модифікації, удосконалення, змін, нових підходів, причому, крім об'єктивних властивостей доказом «новизни» можуть слугувати просто відмінні від традиційних для конкретного суб'єкта господарювання організаційно-управлінські рішення. Крім того, в наведеній дефініції не

²³⁴ Пиляева В. В. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации (постатейный) / В. В. Пиляева. – М. : ТК Велби, 2008 – Ч. 4. – С. 91.

²³⁵ Стеченко Д. М. Інноваційні форми регіонального розвитку : навч. посіб. / Д. М. Стеченко. – К. : Вища шк., 2002. – С. 240.

витримано принцип єдності предмета – до інновацій відносять ідеї, думки, і знання, і поведінку, діяльність, результати впровадження нововведень та ін.

Від інновацій необхідно відрізнити новації та нововведення. О. Д. Святоцький, П. П. Крайнев, С. Ф. Ревуцький відзначають, що новації створюються в результаті наукової та науково-технічної діяльності і є по суті нововведеннями, до складу яких входять об'єкт промислової власності і (або) пов'язаний з ним продукт інтелектуальної діяльності, що є предметом нововведення²³⁶. Нововведенням визнається оформлений результат фундаментальних, прикладних досліджень, розробок чи експериментальних робіт у якій-небудь сфері діяльності з підвищенням її ефективності, яке як інтелектуальний продукт може мати різноманітні форми: наукового відкриття та винаходу; результату науково-дослідних робіт, конструкторських, технологічних і проектних робіт; зразків нової продукції, нової техніки й матеріалів, отриманих у процесі науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, а також оригінальних науково-дослідних послуг; оригінальних консалтингових послуг наукового, технічного, економічного, управлінського характеру, включаючи сферу маркетингу; нових технологій²³⁷.

Основне розмежування новації та інновації зазначені автори здійснюють за критерієм упровадження, тобто з моменту прийняття до використання, розповсюдження новація набуває статусу інновації. У цілому під інноваціями вони розуміють результат науково-дослідних розробок, спрямованих на вдосконалення процесу виробничої діяльності²³⁸. При цьому автори відзначають те, що залежно від конкретної мети виміру чи аналізу термін «інновації» може мати різні значення. Залежно від об'єкта та предмета досліджень інновації розглядаються як процес (Б. Твіст, А. Койре, П. Пініргс, В. Раппопорт, Б. Санта, В. Кабаков, Г. Гвішіані, В. Макаров); як система

²³⁶ Святоцький О. Д. Правове забезпечення інноваційної діяльності в Україні: питання теорії і практики / О. Д. Святоцький, П. П. Крайнев, С. Ф. Ревуцький; за ред. О. Д. Святоцького. – К. : Концерн «Вид. Дім «Ін Юре», 2003. – С. 14.

²³⁷ Там само. – С. 14–15.

²³⁸ Там само. – С. 16.

(Н. Лапін, Й. Шумпетер); як зміна (В. Валента, Ю. Яковець, Л. Волдашек); як результат (А. Левінсон, С. Бешелєв, Ф. Гуревич)²³⁹. Саме тому одні вчені більше підкреслюють творчу складову цього поняття, другі – виробничу, треті – споживчу²⁴⁰.

Інновації часто розглядаються як кінцевий результат упровадження нововведень, більше того – успішного впровадження, яке повинно давати прибуток. Як зазначає С. А. Володін, «інновації – це кінцевий результат процесу нововведень, знаходження необхідних рішень практичних проблем та їх ефективне впровадження»²⁴¹. У такому разі під інноваціями розуміється кінцева продукція – новий товар, технологія, процес, які є результатами наукової, науково-технічної діяльності та приводять до успіху на ринку та/або забезпечують корисний ефект.

Визначення інновацій також залежить від того, які стадії входять до інноваційного циклу. Згідно з однією позицією при визначенні інновацій пропонується включати всі етапи інноваційної діяльності, починаючи від прикладних досліджень до етапу комерціалізації інтелектуального продукту, оскільки інноваційна сфера охоплює всі стадії процесу виводу на ринок наукоємної продукції²⁴². Представники ж іншої не включають фундаментальні дослідження до процесу розробки новації, а сутність інновацій убачають у практичному, виробничому або комерційному використанні певної нової ідеї, яка зводить усвідомлені потребу, попит і технічну можливість в єдину проектну концепцію²⁴³.

²³⁹Дозорцев В. А. Интеллектуальные права: Понятие. Система. Задачи кодификации : сб. статей / Исслед. центр частного права / В. А. Дозорцев. – М. : Статут, 2003. – С. 23.

²⁴⁰Волынкина М. В. Инновационное законодательство России / М. В. Волынкина. – М. : Аспект Пресс, 2005. – С. 70.

²⁴¹Володін С. А. Проблема капіталізації наукових розробок для подальшої комерціалізації у формі інновацій / С. А. Володін // Актуальные проблемы охраны интеллектуальной собственности : 8-ая Междунар. науч.-практ. конф., Алушта, 6–11 сент. 2004 г. : материалы выступлений. – К. : ТОВ «НВП Поліграфсервіс», 2004. – С. 68–73.

²⁴²Волынкина М. В. Инновационное законодательство России / М. В. Волынкина. – М. : Аспект Пресс, 2005. – С. 24.

²⁴³Щедровицкий П. Инновационная Россия. Подход к построению национальной инновационной системы / П. Щедровицкий // Национальные инновационные системы: Формирование. Развитие : тематич. інформ.-аналіт. добірка / [упоряд. В. Нежиборець]. – К. : НДІ ІВ, 2005. – Вип. 5. – С. 42–48.

Безумовно, теоретичні дослідження відіграють важливу роль у розумінні правових понять, але фактично вони становлять інтерес лише для науковців. Для суб'єктів же господарювання значення мають положення нормативно-правових актів, а тому потребує аналізу законодавчий підхід і термінологія.

Насамперед слід відзначити, що ГК України не містить переліку чи визначення об'єктів інноваційної діяльності. У самому визначенні інноваційної діяльності лише вказується, що вона здійснюється з метою виконання довгострокових науково-технічних програм із тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя.

Ця прогалина компенсується переліком об'єктів інноваційної діяльності, закріпленим у ст. 4 ЗУ «Про інноваційну діяльність» – до них віднесено: інноваційні програми і проекти; нові знання та інтелектуальні продукти; виробниче обладнання та процеси; інфраструктуру виробництва і підприємництва; організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру і якість виробництва і (або) соціальної сфери; сировинні ресурси, засоби їх видобування і переробки; товарна продукція; механізми формування споживчого ринку і збуту товарної продукції.²⁴⁴

Неважко помітити, що зазначений перелік містить досить різні, відмінні об'єкти, одні з яких фактично вказують на те, якої форми можуть набувати нові рішення або в якій формі втілюватися (інтелектуальні продукти; організаційно-технічні рішення; інноваційні програми і проекти), а інші – на що такі рішення можуть бути спрямовані або чого можуть стосуватися (виробниче обладнання та процеси; інфраструктура виробництва і підприємництва; сировинні ресурси, засоби їх видобування і переробки; товарна продукція; механізми формування споживчого ринку і збуту товарної продукції).

²⁴⁴ Про інноваційну діяльність : Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 36. – Ст. 266.

Такий підхід до визначення об'єктів інноваційної діяльності є досить широким і не відбиває власне тих об'єктів, які створюються в процесі здійснення інноваційної діяльності та надалі впроваджуються (реалізуються) у виробництві чи соціальній сфері, – фактично будь-який об'єкт може розглядатися як об'єкт інноваційної діяльності, бо за умов ринкової економіки та вільної конкуренції кожний товар, робота, послуга мають характеризуватися певними перевагами над аналогічною продукцією для того, щоб користуватися попитом, що може тлумачитися як результат певної модифікації, удосконалення, змін, нових підходів, причому, крім об'єктивних властивостей, доказом «новизни» можуть слугувати просто відмінні від традиційних для конкретного суб'єкта господарювання організаційно-управлінські рішення.

У процесі здійснення інноваційної діяльності докладання зусиль насамперед спрямовується на розроблення до стану впровадження (використання) певної нової ідеї, рішення. Саме реалізації останньої підкорені завдання та дії суб'єктів господарювання; саме з нею відбуваються певні трансформації протягом інноваційного циклу, а тому саме нові рішення виступають основним об'єктом інноваційної діяльності. Для визнання нових ідей, рішень інноваціями в правовому значенні вони мають набути законодавчо встановленої форми та відповідати закріпленим у нормативно-правових актах вимогам. Законодавство України про інноваційну діяльність оперує такими термінами, як «інновації», «інноваційний продукт», «інноваційна продукція», а також «технологія», які, власне, і належать до законодавчо закріплених об'єктів інноваційної діяльності.

Визначення інновацій міститься в ч. 2 п. 1 ст. 1 ЗУ «Про інноваційну діяльність»: під ними розуміються новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного,

комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери.²⁴⁵

Виходячи з такої дефініції, можна констатувати, що об'єктом інновацій за Законом можуть бути технологія, продукція, послуги та організаційно-технічні рішення. Для набуття ними якості інновацій необхідно, щоб вони відповідали таким умовам: а) повинні бути новостворені, або новозастосовані, або вдосконалені; б) мають поліпшувати структуру та якість виробництва та/або соціальної сфери; в) таке покращення має бути суттєвим.

Незважаючи на те, що законодавча дефініція інновацій прямо не пов'язує їх визнання з упровадженням, використанням та комерціалізацією новостворених інтелектуальних об'єктів, її побудовано таким чином, що інноваціями фактично визнається кінцевий результат запровадження або реалізації нових розробок, ідей (продукція, послуги, технологія, організаційно-технічні рішення).

Законодавство України виділяє й інший об'єкт інноваційної діяльності – інноваційний продукт, який фактично є проміжним об'єктом між новим рішенням, ідеєю та результатом від її впровадження – власне інновацією. Інноваційний продукт створюється та існує на стадії дослідно-конструкторських робіт, оскільки виникає в результаті проведення комплексу науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт для з'ясування, створення умов і надання необхідної форми для втілення ідеї, доведення розробки до впровадження.

Сутність інноваційного продукту розкривається в ст. 14 ЗУ «Про інноваційну діяльність», відповідно до якої інноваційний продукт є результатом виконання інноваційного проекту й науково-дослідною і (або) дослідно-конструкторською розробкою нової технології (в тому числі – інформаційної) чи продукції з виготовлення експериментального зразка чи дослідної партії.²⁴⁶

²⁴⁵Там само.

²⁴⁶Там само.

Слід підкреслити, що за законодавчим підходом об'єктом інноваційного продукту можуть бути лише технологія або продукція. Ні послуги, ні організаційно-технічні рішення не включені до складу зазначеного поняття. Крім того, такий продукт має відповідати низці вимог (умовам), а саме: а) продукт має бути результатом науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки; б) має супроводжуватися виготовленням експериментального зразка чи дослідної партії; в) його визначальним елементом є певний об'єкт права інтелектуальної власності (винахід, корисна модель, промисловий зразок, топографія інтегральної мікросхеми, селекційне досягнення, відкриття тощо); г) сам продукт є результатом упровадження, реалізації об'єкта права інтелектуальної власності; ґ) на застосований об'єкт права інтелектуальної власності повинен бути державний охоронний документ установленого зразка або ліцензія від його володільця; д) продукт виробляється в країні вперше або, якщо не вперше, то порівняно з іншими аналогічним продуктом, представленим на ринку, він є конкурентоспроможним і має суттєво вищі техніко-економічні показники.

Доцільно відзначити, що поняття «інновації» за українським законодавством не має прив'язки ні до об'єктів права інтелектуальної власності, ні до результатів науково-дослідних робіт, що дозволяє дуже широко тлумачити поняття «інновації». У той же час у ЗУ «Про інноваційну діяльність» закріплено умову про наявність у складі інноваційного продукту об'єкта права інтелектуальної власності, що фактично означає, що низка об'єктів інновацій не збігається з об'єктами інноваційних продуктів. Відповідно до Закону об'єкти інновацій становлять не лише продукти та технології, які базуються на об'єкті права інтелектуальної власності, а й ті, що не містять останніх або є лише вдосконаленнями існуючих технологій або продуктів, що не відповідають вимозі новизни (світової або мінімум локальної), а є просто новими в межах господарської діяльності певного суб'єкта господарювання. Крім того, такі об'єкти інновацій, як послуги та

організаційно-технічні рішення, зовсім не можуть становити об'єкт інноваційного продукту.

За законодавством України також не встановлено вимогу щодо відповідності інновацій світовому чи локальному рівню новизни або стосовно наявності в їхньому складі об'єктів права інтелектуальної власності, – такі вимоги закріплено лише щодо інноваційних продуктів, реалізація яких породжує інновації.

Таким чином, можна констатувати, що за законодавчим підходом інновації не є результатом упровадження лише інноваційних продуктів, які базуються на певних об'єктах права інтелектуальної власності, – вони можуть бути й результатом реалізації нововведень, що не досягли рівня локальної чи світової новизни та об'єктами яких можуть виступати не лише продукція або технологія, а й послуги та організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру.

У той же час визначення «інновацій» у чинному законодавстві України відповідає в цілому розумінню інновацій, що склалося в інших, зокрема західноєвропейських, країнах. Так, відповідно до п. 146 Керівництва Осло інновацією є введення до використання будь-якого нового чи суттєво покращеного продукту (товару чи послуги) або процесу, нового методу маркетингу чи нового організаційного методу в діловій практиці, організації робочих місць або зовнішніх зв'язках. У п. 150 зазначеного Керівництва загальною ознакою інновації визнано її провадження, новий або вдосконалений продукт є впровадженим, коли він винесений на ринок.

Незважаючи на відповідність визначень інновацій за українським та європейським законодавством, неможливо однозначно позитивно її оцінювати. Слід звернути увагу на дослівний переклад терміна «інновації» з англійської мови: він означає впровадження нового, будь-чого нового або вдосконаленого. Безумовно, саме такий підхід і відбиває дефініція, наведена в Керівництві Осло. Причому слід урахувати мету, з якою зазначений документ було розроблено, – це «вимір» інновацій, їх статистичний облік.

Із цих позицій зрозуміло намагання держав зафіксувати будь-які поліпшення, удосконалення, які здійснюються суб'єктами господарювання. Саме тому мінімальною ознакою інновації й визнано вимогу новизни для практики конкретної форми (п. 148). Це дозволяє віднести до категорії «інноваційні» ті продукти, процеси і методи, які фірми створили першими, та/або продукти, процеси і методи, що запозичені від інших фірм або організацій.

Керівництво Осло було розроблено та вдосконалювалося без зв'язку з уведенням будь-яких засобів підтримки державами інноваційної активності суб'єктів господарювання, на відміну від ЗУ «Про інноваційну діяльність», який визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлює форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямований на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом. Визначена мета ЗУ «Про інноваційну діяльність» зумовлює зовсім відмінне від Керівництва Осло спрямування його норм – установалення форм та засобів державної підтримки інноваційної діяльності в Україні.

Норми ЗУ «Про інноваційну діяльність», у тому числі норми-дефініції, якими фіксується категоріальний апарат, мають відповідати встановленим для Закону цілям прийняття. Тому вважаємо, що обраний за основу широкий підхід до визначення інновацій в Україні потребує доопрацювання та уточнення. З урахуванням необхідності визначення правових умов та форм державної підтримки реалізації інноваційних проектів до формулювання інновації доцільно обрати вузький підхід – вони повинні бути продовженням науково-дослідних робіт та наслідком реалізації отриманих у результаті їхнього проведення об'єктів права інтелектуальної власності, які оформлені та впроваджуються як інноваційні продукти.

Інноваційне законодавство України і передусім ЗУ «Про інноваційну діяльність» не визначає різновиди інновацій, що позбавляє його можливості забезпечення всебічного та в той же час детального регулювання пов'язаних з організацією та здійсненням інноваційної діяльності відносин. Проект

ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інноваційної діяльності», що підготовлений Міністерством освіти і науки України, вводить поділ інновацій на базові і поліпшуючі залежно від того, чи створюють вони унікальні та (або) принципово нові способи виробництва, техніку, технології, матеріали, енергоносії чи лише вдосконалюють і (або) модернізують технологію, продукцію та послуги, що вже існують на ринку.

Безумовно, такий поділ інновацій заслуговує на увагу, але практичного значення на рівні закону він не набув – проект не пов'язує з ним ніяких особливостей правового регулювання чи державної підтримки. Іншими словами, зазначені види інновацій запропоновано ввести до законодавчого поля лише задля «теоретичної чистоти».

Набагато ефективніша з точки зору правового регулювання класифікація інновацій, закріплена в Керівництві Осло. Відповідно до п. 155 у ній розрізняється чотири типи інновацій: продуктові, процесні, маркетингові та організаційні. Продуктовою інновацією визнається впровадження товару чи послуги, які є новими або значно покращеними щодо їх якостей або способів використання, у тому числі значні вдосконалення в технічних характеристиках, компонентах та матеріалах, у вбудованому програмному забезпеченні або в інших функціональних характеристиках.

Процесною інновацією є впровадження нового або значно покращеного способу виробництва чи доставки товару. Сюди входять серйозні зміни в технології, виробничому устаткуванні та/або програмному забезпеченні.

Маркетингова інновація розуміється як упровадження нового методу маркетингу, включаючи зміни в дизайні або упаковці продукту, його складуванні, просуванні на ринок чи в призначенні ціни продажу.

Організаційна інновація є впровадженням нового організаційного методу в діловій практиці фірми, в організації робочих місць чи зовнішніх зв'язках.

Класифікація інновацій, запроваджена Керівництвом Осло, відбиває сутнісну різницю між різними типами інновацій, дозволяє зрозуміти, що є їхнім предметом та в чому матиме вияв результат їх реалізації. З погляду права та закону такий їх поділ виявляється доцільнішим, що пов'язано з можливістю встановлення відмінностей у правовому режимі реалізації інноваційних проектів, адекватних типу інновацій.

У результаті впровадження (використання) інноваційних продуктів створюється інноваційна продукція, під якою відповідно до ч. 5 п. 1 ст. 1 та ст. 15 ЗУ «Про інноваційну діяльність» розуміються нові конкурентоздатні товари та послуги, які є результатом виконання інноваційного проекту та виробляються (або будуть вироблятися) в Україні вперше, а якщо не вперше, то порівняно з іншою аналогічною продукцією, що представлена на ринку, є конкурентоздатною та має суттєво вищі техніко-економічні показники. Інноваційна продукція може бути результатом тиражування або застосування інноваційного продукту, а може нею виступати й сам інноваційний продукт, якщо він не призначений для тиражування (ст. 15 ЗУ).

Відповідно до смислу зазначених норм Закону інноваційна продукція є результатом масового, серійного виробництва товару (надання послуги), що виготовляється (надається) на підставі впровадження (застосування) інноваційного продукту (форма їх використання може бути різною). Тобто інноваційна продукція становить саме той матеріалізований ефект, який очікується від реалізації інновацій у реальному секторі економіки. Д. Є. Висоцький зазначає, що законодавець під терміном «продукція» мав на увазі уречевлені інновації, які втілені в конкретному матеріальному носії у вигляді товару ²⁴⁷.

Однак законодавчо залишилося не визначеним питання про форми реалізації інновацій. Виробництво нової або вдосконаленої продукції на базі інновацій є лише однією з можливих форм реалізації останніх. Очевидними є

²⁴⁷Висоцький Д. Е. Правовые формы объектов инновационной деятельности / Д. Е. Висоцкий. – Донецк : Вебер, 2007. – С. 97.

відмінності між принципово новою продукцією та традиційною, але в ході виробництва якої застосовані, наприклад, ресурсо- та енергоємні технології, а ще більше впадає в око різниця між ними, з одного боку, та інноваційним виробництвом у цілому, з другого. Тому можна говорити, що реалізація інновацій відбувається в таких формах:

1) інноваційної продукції – вироблені нові або значно вдосконалені товари (речі), які можуть бути як товарами народного споживання, так і засобами виробництва;

2) інноваційних робіт або послуг, пов'язаних із використанням при їх здійсненні чи наданні відповідно нових розробок, що набули якості інновацій;

3) інноваційних технологій виробництва, що є результатом упровадження в діяльність суб'єкта господарювання чи виробничий процес певних нових технологій;

4) інноваційного виробництва – має місце в разі поєднання різних видів інновацій, реалізація яких у вигляді випуску нової продукції потребує заснування чи перепрофілювання та переоснащення виробництва, створення нових виробничих потужностей і їх повне техніко-технологічне забезпечення, так зване створення виробництва нових або значно вдосконалених товарів «під ключ».

Крім того, слід звернути увагу на те, що впровадження інновацій може мати водночас низку результатів, викликаючи мультиплікаційний ефект. Причому в реальності, як правило, саме такий ефект множинності результатів інноваційної діяльності і спостерігається, а тому їх часто складно відмежувати один від одного. Тому доцільно виокремлювати комплексні результати інноваційної діяльності (комплексні результати реалізації інновацій).